

Mader Béla

Miért kellett és miért kell?

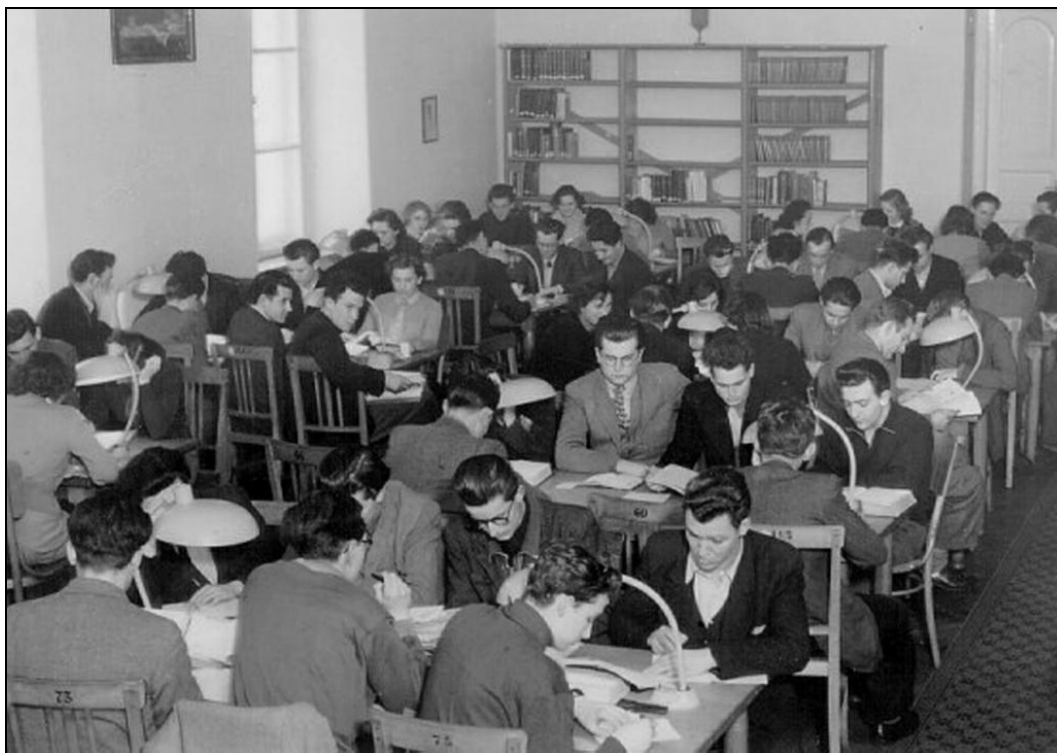
(A könyvtáraknak is megvan a maguk sorsa...)

Öt év távlatából talán már kicsit objektívebben, érzelmeinket jobban visszafogva járhatjuk körbe virtuálisan is azt az épületet, amellyel a jó sors, kicsit talán hosszú vágyódásuk jutalmaként is, mintegy megajándékozta a szegedieket. Mindazonáltal ezt az írást célzottan esszé jellegűnek szánta szerzője, hiszen a tudományos tárgyilagosságot a bemutatáskor nem az épület és a könyvtár egyik szerelmesétől, hanem inkább egy kívülállótól várhatnók el...

Az álmok kezdetei

A szegedi Egyetemi Könyvtár történetéről tanúsító dokumentumok 2004 decemberéig bezáróan minden korban és szinte minden évben a könyvtár súlyos, mind a költségvetést, mind a helyhiányt és személyzethiányt illetően sürgős javításra váró helyzetéről írnak. Az Egyetemi Könyvtár szegedi megszületésétől genetikai kódként örökölte az említett problémákat folyamatosan okozó elemek közül talán a legmeghatározóbbat. Az Egyetemi

Könyvtár létrehozása Szegeden ugyanis a funkciót ellátni tudó, erre a célra tervezett könyvtárépület megépítése nélkül történt (1. ábra). A könyvtár 2004 előtti története ennek következtében folyamatos erőlködés volt egy olyan szakmai alapszint eléréseért, amelyet más, szerencsésebb csillagzat alatt létrehozott könyvtárak eleve teljesítettek; folyamatos és hatalmas energiákat elfogyasztó küzdelem volt azért, hogy a hátrány ellenére a könyvtár kiszolgálja egyetemét (2. ábra) és a hazai könyvtárügy élvonalában is számon tartsák.

1. ábra A könyvtár olvasóterme az 50-es években

2. ábra A könyvtár olvasóterme az átköltözés előtt

Új épület iránti óhajok, megvalósítási álmok az 1921-ben működését megkezdő egyetemen persze gyakorta felmerültek. 1930-ban „feltétlenül megoldandó kérdés”-nek vélik az Egyetemi Könyvtár elhelyezését, „a legméltóbb helye a Templomtér körül lenne...”, majd 1938-ban s a későbbiekben is felbukkanó elképzelés szerint a legjobb volna „a Város Könyvtárának és az Egyetemi Könyvtárnak egy közös épületben való elhelyezése”. A világháború elsősorban gazdasági, az azt követő két évtized a tudományt, a felsőoktatást érintő elsősorban ideológiai okokból komolyabb kezdeményezést új épület ügyben nem tett lehetővé. Némi változást jelentett, hogy 1966-ban az akkor mindenható megyei pártértekezlet előtt van a Somogyi-könyvtárral közös új épületterv, két év múlva ezt a beruházási javaslat követi, majd újabb két év múlva már a tervpályázat eredményhirdetése is megtörténik. 1972-ben viszont az egyetem az, amely a megvalósítástól pénzügyi okokból visszalép, s újabb húsz évnek kell eltelnie, hogy a 90-es évek eleji, a rendszerváltozással összefüggő reformhangulat és lelkesedés újra felszínre hozza az új könyvtár építésének múlhatatlan szükségességét. Ez több akkor született dokumentumban (pl. *Jámbor szándék egy új egyetemi könyvtári épületről*, illetve a *Javaslat az Egyetem – majd később Universitas – új könyvtári szerkezetére*) is megfogalmazódik.

A megvalósulás előszobája

A 90-es évek közepének történései már a mai új könyvtár közvetlen előzményeinek, „közelmúltjának” tekinthetők. A leendő *Szegedi Universitas* fejlesztési tervében 1996-ban megjelenik az új könyvtár igénye (*Szegedi Universitas. Központi épület és könyvtár. Beépítési tanulmányterv*), s az első részletesebb könyvtári szakmai koncepció is megszületik (*Funkcionális egységek az új Egyetemi Könyvtárban*). A következő évben az egyetem angol nyelvű intézményfejlesztési tervében az új könyvtár szükségessége már konkrétan szerepel, s az új intézmény könyvtári szakmai koncepciója is formálódik (*A Szegedi Egyetem új nagykönyvtára. Előkészületek az új könyvtárépület tervezéséhez*). Szintén 1997 az éve két alapidokumentum létrejöttének, az egyik *A Szegedi Egyetem új nagykönyvtára. Segédlet a tervpályázat kiírásához* s ennek alapján *A Szegedi Egyetem Információs Központja. Tervezési program. Helyiségprogram* c. dokumentumok is elkészülnek. Később e dokumentumokban lévő elképzelések tovább finomodnak, de a kezdet 1997.

Nem célunk kronológiai részletességgel ismertetni a további történéseket, legfeljebb az szorul némi magyarázatra, hogy az 1997-es nagy nekibuzdulás után miért tartott hosszú ideig, éppen hét évig az

épület felépítése. A válasz bonyolultságában is egyszerű, a finanszírozási elképzelések és lehetőségek hektikus változásai a gyors megvalósítást akadályozták.

Semmiképpen sem akarunk azonban megfelekezni arról a szélesebb értelemben társadalmi, szűkebben egyetemi, tudományos és könyvtár-szakmai háttéregyüttesről, amely determinálta az új könyvtár koncepciójának kialakítását.

Elméleti megfontolások

Könyvtárat, kiváltképp több tízezres hallgatói és több ezres oktatói és kutatói létszámmal rendelkező nagy egyetem nagykönyvtárát hosszú élettartamra szükséges tervezni. Az információs (vagy tudás-) társadalomnak a felsőoktatással, a tudományos kutatással kapcsolatos elvárásai leginkább a növekedéssel és a gyors változással jellemezhetők. A felsőoktatás, benne az oktatás és a tudományos kutatás információs igényei csak a szintén rapid módon változó új információs technikák adta lehetőségek maximális fel- és kihasználásával elégíthetők ki. Magyarországon még nem, de a világ fejlettebb részein a 90-es évek elején már nem csupán becslések, hanem meggyőző állítások voltak a digitális dokumentumok rohamos terjedéséről, az ezeket feltáró és használatú technikákról, a tudomány és a tudományos közlés új lehetőségeiről, ezek hatásáról a jelen, s főleg a jövő tudományos, felsőoktatási könyvtáira. Viszonylag rövid idő alatt sikerült a hazai felzárkózás; elvi és elméleti síkon éppen a magyar felsőoktatási könyvtárak voltak azok, amelyek az új kívánalmak következtében részben megváltozott s nagy részben megnőtt feladatokra való felkészülést nem csupán szorgalmazták, hanem annak érdekében lépéseket is tettek. Az a komplex fejlesztési terv, amely végül is a „Neal-jelentés” néven vált ismertté – nem csak felsőoktatási könyvtári körökben –, stratégiai alapvetésként tartalmazta mindazon fejlesztési irányokat, amelyek követésével a hazai felsőoktatás könyvtárai képesek lehetnek a magyar felsőfokú képzés, s az intézményekben végzett kutatómunka világszínvonalú támogatására. A stratégia fő vonala rendkívül logikusan megrajzolt volt: az oktatáshoz és kutatáshoz az információk és a primer szakirodalmak minél szélesebb körének biztosítására van szükség, tehát e területeken a könyvtári beszerzést növelni kell; a nagy mennyiségű információ csak akkor használható, ha úgy van feltárva, hogy a széles körű hozzáférés megoldott; az erre támaszkodó oktatás és

kutatás modern könyvtári infrastruktúrája, a szolgáltatások nyújtása csak modern könyvtári épületben lehetséges jó hatásokkal, s végül, de nem utolsósorban a könyvtárosokat magas szinten képezni, az új feladatok végzésére tovább képezni kell. A stratégiai terv komplex fejlesztésben gondolkodott (s bár a tervet kivitelező jelentős világbanki kölcsön felvételére nem kerülhetett sor), s lényegében máig meghatározta a fő irányokat.

A Neal-jelentéshez vezető országos stratégiai tervezési folyamatban az Egyetemi Könyvtár jelentős szerepet vállalt. A szükséges elemzésekhez részletesen tanulmányozott nemzetközi könyvtárügyi helyzet és trendek ismeretében az addig ugyan a lehetséges forrásokkal és a rendelkezésre álló szellemi kapacitásokkal lépéstartásra igyekvő Egyetemi Könyvtár hátrányai azonban egyre szembetűnőbbé váltak. A „miért kellett új könyvtár” kérdésére a nap mint nap látható, a használók által szinte első benyomásként tapasztalható, elsősorban a használati tereket és a modern infrastruktúrát érintő nehézségek adtak választ. A 2004-ig létező régi Egyetemi Könyvtár nem sokkal több, mint 3000 m² területének legnagyobb része raktár volt, „nagy” olvasótermében a központi könyvtárként funkcionáló intézmény teljes állományának alig több mint 3 százaléka volt szabadpolcon elérhető, az elektronikus adathasználat iránti egyre növekvő igényt alig 40 számítógépes munkaállomás igyekezett kielégíteni. Mindeközben az egyetemi integráció előrehaladása következtében a korábbi néhány ezres hallgatói létszám helyett annak többszöröse vált tényleges könyvtárhasználóvá.

A „miért kellett” fő okai

Miért kellett tehát nagyon az új könyvtár? Ha nem tekintjük a fentebb vázolt könyvtárügyi stratégiai elképzeléseket és fő fejlesztési trendeket, akkor is nagyon egyszerűen válaszolható meg a kérdés.

A régi könyvtár (amely persze évtizedekig otthonunk volt, szerettük, s némi nosztalgiával emlékezünk rá) az igényekhez képest bizony kicsi volt és zsúfolt. Sok hagyományos dokumentumot, könyvet és folyóiratot őrzött, de sok különféle tárolóhelyen, az egyes dokumentumokhoz sok időbe telt hozzájutni és az állomány legnagyobb részére nem volt közvetlen rátekintése az olvasónak (mintegy 30 000 kötet volt csak szabadpolcon). A hagyományos dokumentumokon kívül a régi könyvtár már sok elektronikus adattal, információval, elektroni-

kus szöveggel is rendelkezett. Azonban ezek használatához kevés volt az eszköz, s a felhasználói ismeret sem volt sok e típusok hatékony integrálásához. A régi könyvtár könyvtárosai nap mint nap találkoztak olyan elemi igényekkel, mint például a nyugodt, zajmentes környezetben való tanulás, olvasás. Megjelent az elektronikus feladatvégzés igénye is, mind a betérő oktatók, mind a hallgatók részéről. Jelentkezett a csoportos tanulásra alkalmas helyek iránti kíváncsiság. Megfogalmazódott az is, hogy a könyvtár legyen több, mint tanulásra, olvasásra alkalmas hely, legyen az egyetemi közösségi élet színtere, a munka szüneteiben kulturált kikapcsolódást lehetővé tevő színtér is.

A kevés férőhely, az ennek következtében szinte állandó zsúfoltság a könyvtárosok minden törekvése ellenére a felhasználóban az intézmény lényegéről kezdett igencsak téves képzeteket kialakítani. A könyvtárnak azzal kellett szembenéznie, hogy a már alakíthatatlan, fejlesztetetlen, bővíthetetlen fő jellemzői következtében a hallgatóság és az oktatók számára elsősorban valamiféle tároló helyet jelentett, ahol ugyan sok anyag van, de az igényelt dokumentumhoz igen bonyolult hozzáférni. Kölcsönzőhelyet jelentett, mert a férőhelyhiány miatt a nehezen megszerzett dokumentumot az olvasó inkább elvitte az épületből, hogy tanulmányozására kényelmesebb helyet keressen. A könyvtár a különféle várakozások helye volt sokak szemében, sorban állás a kölcsönzőben, várakozás a megürült olvasótermi helyre, vagy a kevés számítógépes munkahely egyikére. A könyvtáros szemében pedig a könyvtár mindezek szomorú regisztrálása mellett a kihasználatlan kapacitások színtere is volt. A könyvtáros számos modern, nemzetközi szinten is hasonlítható minőségű, sok esetben elektronikus szolgáltatásra is felkészült volt, sőt ezeket nyújtotta is, viszont adott időben a felhasználóknak csak elenyésző töredéke számára elérhetően.

A modern egyetemi könyvtári feladatok végzéséhez, a könyvtári küldetés teljesítéséhez nem volt nehéz tehát meglátni a célt: az igényeknek, az információs társadalom egyre részletesebben megismerhető trendjeinek megfelelő új könyvtár felépítése szükséges.

És akkor milyen legyen?

Egymondatos célokat viszonylag könnyű megfogalmazni. Ahhoz azonban, hogy a majdani terve-

zők számára teljesen egyértelmű legyen, hogy a hallgatókat és oktatókat, kutatókat és tradicionálisan a régió értelmiségét is számítva több tízezres felhasználói kör számára a legkisebb takarítószerraktárig bezárólag milyen funkcionális épületet kell tervezniük, rendkívül sok tény elemzése, összeillesztése szükséges.

A későbbiekben majd utalok az elméleti „miért”-ekre is, először nézzük az új épület iránti, lényegében szinte maguktól értetődően megfogalmazható alapkövetelményeket. Ezek – egyelőre felsorolás-szerűen – a következők:

- az új könyvtárépület az egyetem egésze számára legyen használható és hasznos;
- a hagyományos és az új, modern szolgáltatásokat jelentő feladatok egyaránt teljesíthetők legyenek benne;
- a potenciális felhasználók 5-10 százalék körüli részét egy időben legyen képes kiszolgálni (ez 1200–1500 felhasználói férőhelyet jelent);
- a modern információs technika egyszerre nagyszámú felhasználó számára legyen elérhető;
- a fentiekből következően a férőhelyek legalább fele számítógépes munkaállomással legyen ellátott;
- a hagyományos dokumentumállomány várhatóan legfrekvenciáltabban használt része (esetünkben 300–400 000 dokumentum) legyen szabadpolcon, közvetlenül elérhető;
- a könyvtárépület nyugodt, zajmentes olvasást, tanulást is tegyen lehetővé;
- az oktatók, kutatók kiszolgálása legyen magas szintű (szakolvasóterek, kutatószobák kialakításával);
- legyen szoros kapcsolat a gyors kiszolgálás és a gyors állománycsere érdekében az olvasóterek és a dokumentumraktárak között (ezt mi közlekedőedény-elnék neveztük);
- a nagyon fontos különgyűjteményi struktúra optimális kialakítása történjen meg;
- az épület egyik fő jellemzője a multifunkcionalitás legyen;
- az épületben legyenek célirányos terek (pl. csoportos tanulás terei, számítógépes kabinetek);
- az épület technikai szempontból legyen intelligens épület;
- az épület egésze a felhasználó számára könnyen áttekinthető legyen;
- a későbbi lehetséges és esetleges funkcióváltásokhoz az épület nyújtson (vagy tegyen lehetővé) maximális flexibilitást;
- az épület forgalma (mind az olvasó útja, mind a dokumentum útja) oly módon legyen szervezett, hogy az olvasót a legkevésbé zavarja;

- gyakorlatilag is legyen lehetséges az épület minden négyzetméterén számítógépes munkaálomás telepítése, illetve a hordozható eszköz használata;
- az épület oldja meg az összes ún. kiegészítő funkció ellátását (hallgatói szolgáltatások, rendezvények, konferenciák, kávézó, dohányzó, könyvesbolt, egyetemi ajándékbolt stb.);
- az épület illeszkedjék szorosan közvetlen környezetéhez;
- az épület kínáljon belül „emberi környezetet”, sugározzon melegséget;
- legyen gazdaságosan működtethető.

Az építésztervezők kezébe az előbb felsoroltak természetesen az egyes könyvtári funkciók részletes ismertetésével együtt kerültek. Azt gondolom, itt a helye, hogy megemlítssem: a két tervező, *Mikó László* és *Szántó Tibor* a fentieket tartalmazó dokumentumok, feljegyzések és a sok-sok személyes megbeszélés nyomán „megtanultak könyvtárrul”, s kiválóan értelmezték a funkciókat és összefüggéseiket. Még az utolsó pillanatban is csiszolgatva, végül is olyan tervet tettek a kivitelezők elé, amelynek megvalósulása után bekövetkezett a hihetetlen. Öt éve működik a könyvtár, s olyan kérdést ezalatt még sem olvasó, sem könyvtáros nem tett fel, hogy ez vagy az miért nincs, miért ott van és nem amott, és miért ilyen és nem olyan. Új könyvtárat építtető könyvtárigazgatók visszaemlékezéseiben különleges helyet foglalnak el az építészekkel, berendezőkkel kapcsolatos vitáik, veszekedéseik. Ez az én beszámolómból teljességgel hiányzik, természetesen vitatkoztunk, de mindig az ügy (és egymás) iránti tisztelettel és szere-

tettel, vitáink jellemzően jóleső megegyezéshez és soha nem veszekedéshez vezettek.

Ismét elméleti megfontolások

A tervezés fő szempontjainak kialakításánál természetesen nagy szerepet játszott az elméleti háttér és a nemzetközi könyvtári világ egyes, újonnan épült felsőoktatási könyvtárában szerzett tapasztalat is (3. ábra).

Az elméleti háttér igencsak gazdagon állt rendelkezésre. Szakfolyóiratok cikkeinek, szakkonferenciák anyagainak tanulmányozása világossá tette, hogy abból a tényből kell kiindulnunk, hogy kihívásokkal teli jövő várja a megváltozni képes könyvtárakat. Világossá vált, hogy a felsőoktatási könyvtárak több lehetőséggel is élhetnek e kihívásokra válaszul. Egyik lépés a digitális könyvtár kialakítása a digitális oktatás–tanulás környezetének természetes kiegészítőjeként (ez nagy segítség az oktató számára, az adott kurzus számára, a megfelelő források biztosítására). Lehetőség a digitális hallgatói portfóliók kezelése, indexelése és integrálása a könyvtár egyéb információs forrásaival. Elkerülhetetlen az információhasználat oktatása a jövőben „tudásmunkásoknak” mind hagyományos, mind internethasználatra alapuló modulok segítségével, s a könyvtáros multidiszciplináris csapat tagjaként részt vehet a kurzusok tervezésében. Ugyancsak fontos lehetőség, hogy a könyvtár „tanulási központ”-ként az egyre aktívabb tanulási módszerek környezetét kiválóan képes szolgáltatni.

3. ábra Az új könyvtár építészeti terve: olvasóterem

Nem nehéz felfedezni az olyan általános tendenciákat sem, amelyek a könyvtárakat használók, sőt a felhasználók igényeinek, használati habitusának megváltozását jelentik. Ha az egyetemi kutatás (és ehhez szorosan kapcsolódóan az oktatás) változásait nézzük, számos közülük szinte szemet szúr. A természet- és a műszaki tudományok területén jellemző követelmény a mindenütt és állandóan elérhető széles sáv, a hatalmas tömegű adat, a vizualizáció, a szimuláció, a források összekapcsolása (adatok, tartalmak, számítástechnika), és a kapcsolódó multidiszciplináris szakértelem. A humán tudományok területén a változások kisebbek, de jelentőségük nagy: általánosságban növekszik a szoftverhasználat, a multimédia alkalmazása, és megnő a hajlam az interaktivitásra is.

Nem kevésbé fontos a hallgatói könyvtárhasználat változásait előidéző jelenségek sora, elsősorban a hallgatók tanulási körülményeinek alakulása sem. Egy tanulmány szellemes példája az, hogy „a kutatók mai generációja jobban ismeri a PubMed-et és a Google-t, mint a könyvtára polcain lévő dokumentumokat”. E megállapítás egyre inkább alkalmazható a hallgatókra is, ők jobban ismerik az elektronikus elérések lehetőségeit, technikáit, mint hogy egy kívánt könyvet megtaláljanak a szabadpolcon. A kutatás, oktatás változásai kényszerítően megjelennek a tanulásban is, vagyis a könyvtár felelőssége az elektronikus, digitális dokumentumok rendelkezésre bocsátása. A könyvtárnak túl kell lépnie a „klasszikus könyvtár”, „klasszikus szolgáltatások” mentalitáson (ám ezek értékeit megtartva, illetve magasabb szinten nyújtva). A könyvtárnak támogatnia kell az elektronikus adatbázisok, elektronikus folyóiratok/verziók, e-könyvek használatát, hiszen például egy közelmúltban készült bajor felmérés szerint az elektronikus médiát használó hallgatók 87%-ban az OPAC-ot, 33%-ban elektronikus adatbázisokat, 32%-ban e-folyóiratokat, 8%-ban e-könyveket használtak. Olyan új „könyvtárközeli” szolgáltatásokat kell bevezetnie, mint például a hallgatói ügyintézés, tantermek, számítógépklaszterek, közösségi terek nyújtása. S mindezek mellett törekednie kell a könyvtár 24 órás elérhetőségére (erre kijelölt, átalakított könyvtári tér, otthoni számítógépes elérési lehetőségével).

Az elmondottakra szinte triviális könyvtári válaszok közül közhely ugyan, de igaz, hogy az egyetemi könyvtárnak alkalmazkodnia kell az oktatás és a kutatás digitális forradalom okozta változásaihoz. A kulcskérdés a hozzáférhetőség (minden olyan tartalomhoz, amelynek meglétét az adott könyvtár

használója elvárhatja), vagyis *Leibnitz* ideájának modern megvalósulása: a könyvtár maga az Enciklopédia (hagyományos és elektronikus értelemben egyaránt). Még konkrétabban fogalmazva, a könyvtárnak támogatnia kell az új kutatási, oktatási és tanulási módszereket, fel kell ismernie, hogy az egyetemek egyre inkább ragaszkodnak saját digitális vagyontukhoz és annak mind szélesebb körű hozzáférhetőségéhez, saját kezeléséhez (= digitális repozitórium, open access), s ebben a könyvtár vezető szerepet játszhat. Szükséges új típusú kapcsolat (partnerség) kialakítása az oktatókkal, kutatókkal, hallgatókkal, vagyis a szimpla egyoldalú szolgálat, szolgáltatások helyett együttműködés. Elkerülhetetlen minden típusú gyűjtemény és szolgáltatás „virtuális tanterembe” integrálása az új típusú tanulás támogatása érdekében. Ehhez természetesen új típusú partnerség kell a számítástechnika, az oktatástechnológia és az egyetemi kiadó egyetemi intézményeivel. A könyvtár feladatai közé tartozik, hogy kezdeményezze a szoros integrációt minden olyan intézmény között, amely a kutatást, az oktatást, a tanulást szolgálja, legyen szoros kapcsolata a „tanulási rendszerekkel” (pl. e-learning).

Nemcsak „központi”, hanem integrált könyvtár

A mindezekre történő figyelés mellett a leendő új könyvtár tervezésekor a szegedi egyetemi integráció könyvtári következményeit is figyelembe kellett vennünk. Visszatekintve (a finanszírozási változások miatt hosszúra nyúlt) tervezési időszakra, a legtöbb problémát nem az integráció következményei, hanem sokkal inkább az integráció előzményei jelentették. Jelentős leegyszerűsítéssel élve, az integrálódó öt szegedi felsőoktatási intézmény ötféle könyvtári rendszert jelentett, s a számos tanszéki, intézeti, kari könyvtár használóit tekintve rendkívül heterogén elképzeléseket és elvárásokat tartalmazott a könyvtár mint intézmény iránt. Könyvtári szakmai szempontból a kezdetektől fogva egyértelmű volt, hogy az új könyvtár a létrejött integrált új egyetem minden egysége és polgára számára egyenlően magas színvonalú szolgáltatásokat nyújtó, a szó szoros értelmében vett integrált nagykönyvtárat kell, hogy jelentsen az induláskor száznál is több tagkönyvtárat tartalmazó, könyvtári rendszernek aligha nevezhető addigi konglomerátum helyett.

A könyvtárakat, könyvtári szolgáltatásokat objektíven szemlélő egyetemi polgár természetesen tuda-

tában volt a szétaprózott könyvtári rendszer hátrányainak. Naponta érezte a korlátozott nyitvatartási időből, a sokszor egy szem könyvtáros távollétéből, a tanulmányozni kívánt folyóirat megtalálhatatlanságából, vagy éppen szekrénybe zártságából, az adott könyvtár elektronikus eszközhányából, az elektronikus feltártság hiányából és számos más okból bekövetkező hátrányokat. Biztonságosan és naponta tág időtartományban elérhető, világszínvonalú, a szó nemes értelmében vett nagyüzemi könyvtári szolgáltatásokat kívánt. E cél érdekében általánosan támogatta a közösen használható, az egyes könyvtárak állományait egy helyen integráló, a szolgáltatásokat egyszerre sokak számára elérhetően garantáló nagykönyvtár létrehozását. Támogatása mindaddig tapasztalható is volt, ameddig az integrálási folyamat az ő eddig megszokott, ugyan számos hibával teljesítő, de mégis saját könyvtáráig el nem jutott. Rövidre zárva: jelentős erők feszültek a mindent integráló nagykönyvtár tényleges megvalósítása ellen. A könyvtári integráció kérdése azonban sürgős és végleges döntést kívánt, hiszen ez a tervezés indításánál az egyik alapelemet, az épület, konkrétan a könyvtári terek nagyságát meghatározó feltétel volt. A probléma megoldását a teljes könyvtári integrációt illető egyértelmű rektori döntés jelentette, ennek elfogadá-

sát viszont egy könyvtári kompromisszum (az egyes oktatók, kutatók saját használatában maradó, hosszú időre kikölcönzött, meghatározott számú dokumentum engedélyezése) erőteljesen segítette. Az eredmény az lett, hogy a már integrálódott egyetem akkor 10 karának kari, intézeti és tanszéki könyvtáraiból több mint hetven állománya, személyzete és szolgáltatásai egyesültek az új egyetemi könyvtárban (4. ábra). Csupán azon könyvtárak nem költöztek az új épületbe, amelyek földrajzilag nagyon távol lévő egyetemi karokat szolgálnak ma is (pl. Újszegeden, illetve Hódmezővásárhelyen).

A könyvtárak jövőjét illető kihívások, a válaszul megfogalmazódó nemzetközi fejlesztési trendek, a helyi, szegedi egyetemi sajátosságok és elvárások ismeretében kialakított tervezési útmutató (*A Szegedi Tudományegyetem Tanulmányi és Információs Központja. A meghívásos építészeti tervpályázat tervezési programja. Szeged, 2000. 64 p.*) nyomán elkészített terv eredménye az egyetemi polgárok számára 2004. december 9-én, a nyitás napján volt először látható. Mielőtt az épület rövid szóbeli bemutatásába fognék, a történeti hűség kedvéért egy sokak által felvetett kérdés tisztázását kísérem meg.

4. ábra Polcerdő, még üresen

Az épület neve a megnyitáskor *Tanulmányi és Információs Központ* volt, amely a későbbiekben *József Attila* nevét is felvette. A tervezés indításakor és folyamán a mára márkanévvé vált *TIK* csak „alcím” volt, a fő cím pedig: *Egyetemi Könyvtár*. Abból indultunk ki ugyanis, hogy igyekszünk a 21. század új könyvtártípusát megteremteni, amely a klasszikus szolgáltatásokon kívül újakat is ad: tantermeket, konferencia-színtereket, valamint hallgatói szolgáltatásoknak, az egyetemhez és a könyvtárhoz kapcsolódó boltoknak ad helyet. Abból kiindulva, hogy a könyvtári mag mint „elektronikus dolgozószoba” működik, megterveztük a „lakás” kiegészítő helyiségeit is, például éttermet, kávézót. A klasszikus könyvtári szolgáltatásokon kívüli egyéb területeket a könyvtár egyik főigazgató-helyettese irányította volna a személyi állomány terve szerint. Mára tény: a megnyitás óta az épület – természetesen számos szálon összekötődve és koordinálva – több szolgáltatásnak is helyet ad, ezek közül önálló intézményként az Egyetemi Könyvtár elsősorban a hagyományos és a modern könyvtári szolgáltatásokra koncentrál.

Séta az épületben, különös tekintettel az Egyetemi Könyvtárra

Mindenek előtt lássuk az épület főbb területi adatait (1. táblázat).

1. táblázat

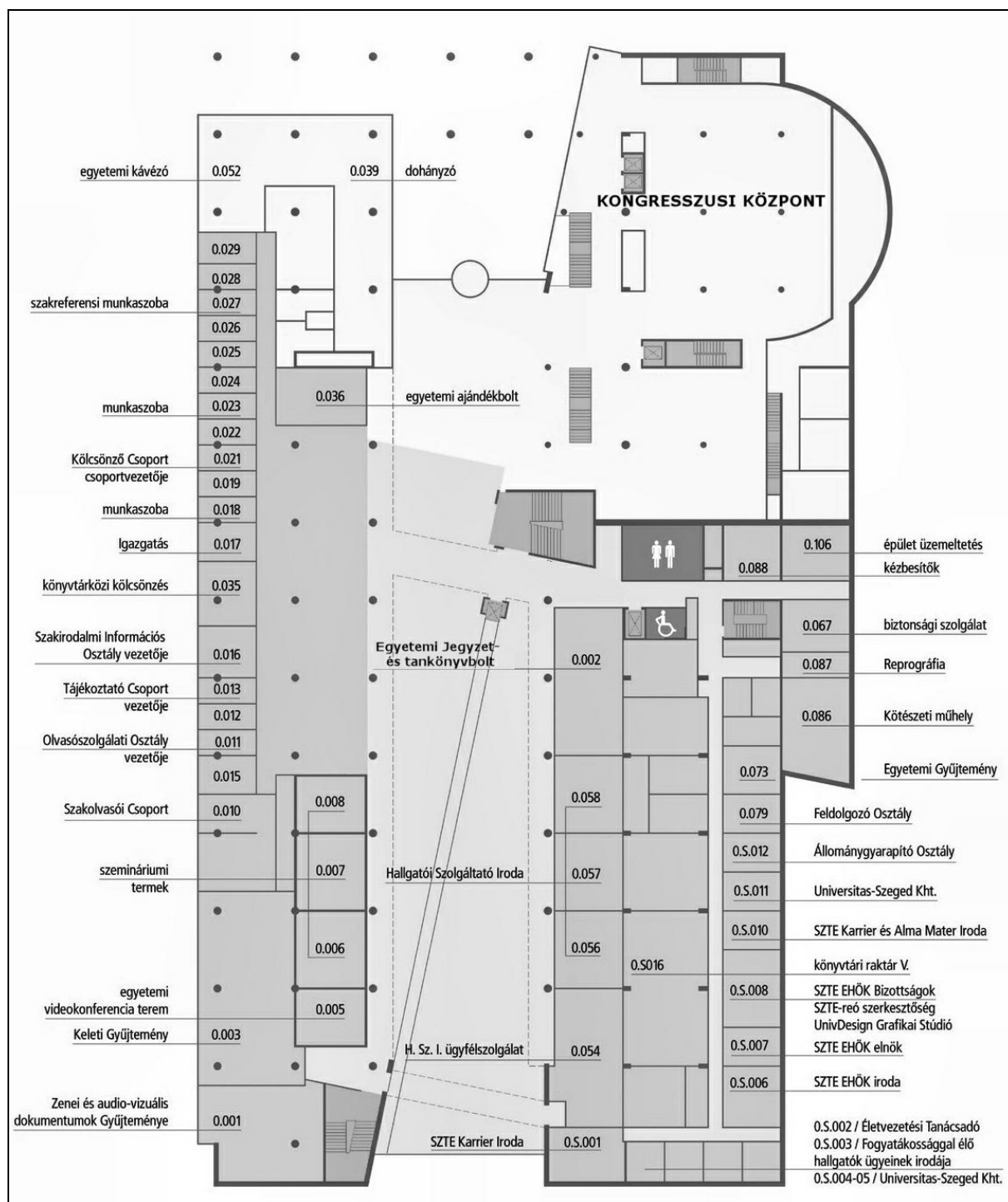
Területi adatok

A terek nagysága	
az épület (összesen)	24 942 m ²
az Egyetemi Könyvtár	14 684 m²
a konferenciaközpont	4 761 m ²
a parkoló	5 497 m ²
az Egyetemi Könyvtár hasznos alapterülete	10 388 m²
a hasznos alapterület megoszlása:	
a nyilvános terek összesen	6 670 m ²
olvasói terek (összesen)	4 600 m ²
a különgyűjteményi terek	733 m ²
PC-kabinetek	358 m ²
az egyéni és csoportos tanulás terei	362 m ²
a dokumentumraktárak összesen	2 646 m ²
hagyományos zárt raktár	1 986 m ²
tömör raktár	660 m ²
munkaterületek összesen	1 000 m ²

Az épületbe a **főbejáraton** belépve megkezdhetjük annak tanulmányozását, hogy a tervezéskor megfogalmazott előzetes célkitűzések, kívánalmak hogyan valósultak meg. Az **átriumba** érkezünk, amelyből már az épület földszintjén meggyőződhetünk arról, hogy a felhasználó könnyen áttekintheti az épület különféle funkciókat beteljesítő fő részeit. A földszint könyvtári terei a kölcsönző pulttal kezdődnek, ennek egy kisebb része a beléptető rendszeren kívül esik, hogy a csak dokumentumot vizsgálózkodók rögtön visszaadhassák a könyveket. A beléptető (s távozáskor ellenőrző) rendszer után az **Általános Tájékoztató** – az épület jobb szárnyának földszintjén – alapvetően két dologban áll az olvasók rendelkezésére. Egyrészt egy segédkönyvtárat kínál, amely az átfogó, általánosan, illetve összefoglalóan tájékoztató jellegű műveket öleli fel, másrészt ez a helyszín, ahol az olvasók felvilágosítást és széles körű információszolgáltatást kérhetnek.

Az Általános tájékoztatót követi az **Általános folyóirat-olvasó tér**. Itt a napilapok (magyar és külföldi), a hetilapok (magyar és külföldi), az általános tudományos folyóiratok (magyar és külföldi), a közlönyök, az értesítők és a pihenést, tájékozódást, kulturálódást segítő folyóiratok, magazinok adott évi kurrens számai találhatóak (míg a folyó évet megelőző számok, a korábbi évfolyamok kötetei a megfelelő tematikus olvasói térben, illetve a raktárban nyertek elhelyezést).

Az átriumból körbenézve a könyvtári szolgálatok különféle nyilvános terei láthatók (5. ábra). Az épület jobb oldalán két szinten a **szakolvasók** terei kaptak elhelyezést. Mindkét, közel hat méter belmagasságú szint átriumra néző fele galériával két részre oszlik, a galéria földszintjén és emeleti szintjén szabadpolcon helyezkedik el közel 400 000 kötetnyi hagyományos dokumentumanyag. A nagy belmagasságú terekben az olvasói férőhelyek találhatóak (a két szinten összesen több mint 800). A szakolvasók az egy-egy nagy tudománykörhöz tartozó könyveket és folyóiratokat tartalmazzák. Az elrendezés tematikus, a művek tudományágak, tudományterületek szerint vannak csoportosítva. Az öt szakolvasói tér a következő: Általános és társadalom-, illetve humántudományi szakolvasói tér, Történettudományi szakolvasói tér, Magyar és idegen nyelvek és irodalmak szakolvasói tere, Természettudományi szakolvasói tér, Élettudományi szakolvasói tér.

5. ábra A könyvtár földszinti alaprajza

A szakolvasói terek szakítottak a klasszikus olvasótermi koncepcióval, s azzal a megoldással is, amikor ún. kölcsönzői könyvkiválasztó övezet van a könyvtárban. A szakolvasó az új könyvtárban egyesíti a hagyományos olvasótermi és a kölcsönzői könyvkiválasztó övezet funkcióit. Különbé

technikai megoldások segítik, hogy a szabadpolcon együtt találhatók a kölcsönözhető (akár többes-) példányok és azok a művek, amelyek szigorúan csak helyben használhatók.

A szakolvasói terek szintjeivel szemben kaptak elhelyezést a számítógépes kabinetek, illetve az egyéni és a csoportos tanulás terei. Az összeköttetést a két tér együttes elején és végén lévő átjárók, az átriumot kereszt irányban átszelő hidak biztosítják. Ez a megoldás két tervezési előfeltételt is megvalósít. Egyrészt szerves kapcsolatot teremt a hagyományos dokumentumok és az elektronikus dokumentumok, információk használatát szolgáló terek között (illetve mindkét típus használatát mindkét tércsoportban engedi). Másrészt viszont a nagyobb forgalommal és zajjal járó számítógéphasználatot elkülöníti a zajmentes, nyugodt körülményeket követelő tanulási terektől.

Nézzük tehát először az **Egyéni és csoportos tanulás terét**, amely a bal épületszárny 3. emeletén van. A tér lehetőséget ad arra, hogy a hagyományos olvasótermi zónák csendes tanulást biztosító terei mellett kisebb-nagyobb munkacsoportok együtt dolgozzanak közös feladataikon, hallgatók beszélhessék meg egymással közös teendőiket, s mindezt tegyék könyvtári környezetben. Ebben a nagy (közel 100 férőhelyes) térben mozgatható bútorok, mobil válaszfalak teszik lehetővé az adott csoportoknak megfelelő tér kialakítását. Korlátozott számban számítógépek is rendelkezésre állnak, hogy a könyvekkel, folyóiratokkal együtt segítsék a felkészülést, a csoport munkáját. A funkció jellegéből adódóan ezekben a terekben megengedett lesz a csendes beszélgetés.

A **számítógépes kabinetek** szintén az átrium bal oldalán, az épületszárny 1. emeletén és a 3. emelet egy részén kaptak helyet. A több mint 200 számítógépen az általunk hálózaton keresztül nyújtott szolgáltatások (elektronikus folyóiratok, adatbázisok, e-tankönyvek stb.) elérése mellett teljes internet-hozzáférést nyújtunk, valamint MS Office eszközöket (vagyis pl. szövegszerkesztő, táblázatkezelő programokat) is. A kabineteket használók számára itt lehetőség van az elektronikus dokumentumok lementésére és nyomtatására is.

Az elmélyült kutatómunkát segítik az épület bal szárnyának emeletein és azok galériáin az egy-személyes kutatófülkék, amelyeket előzetes bejelentkezés alapján lehet igénybe venni.

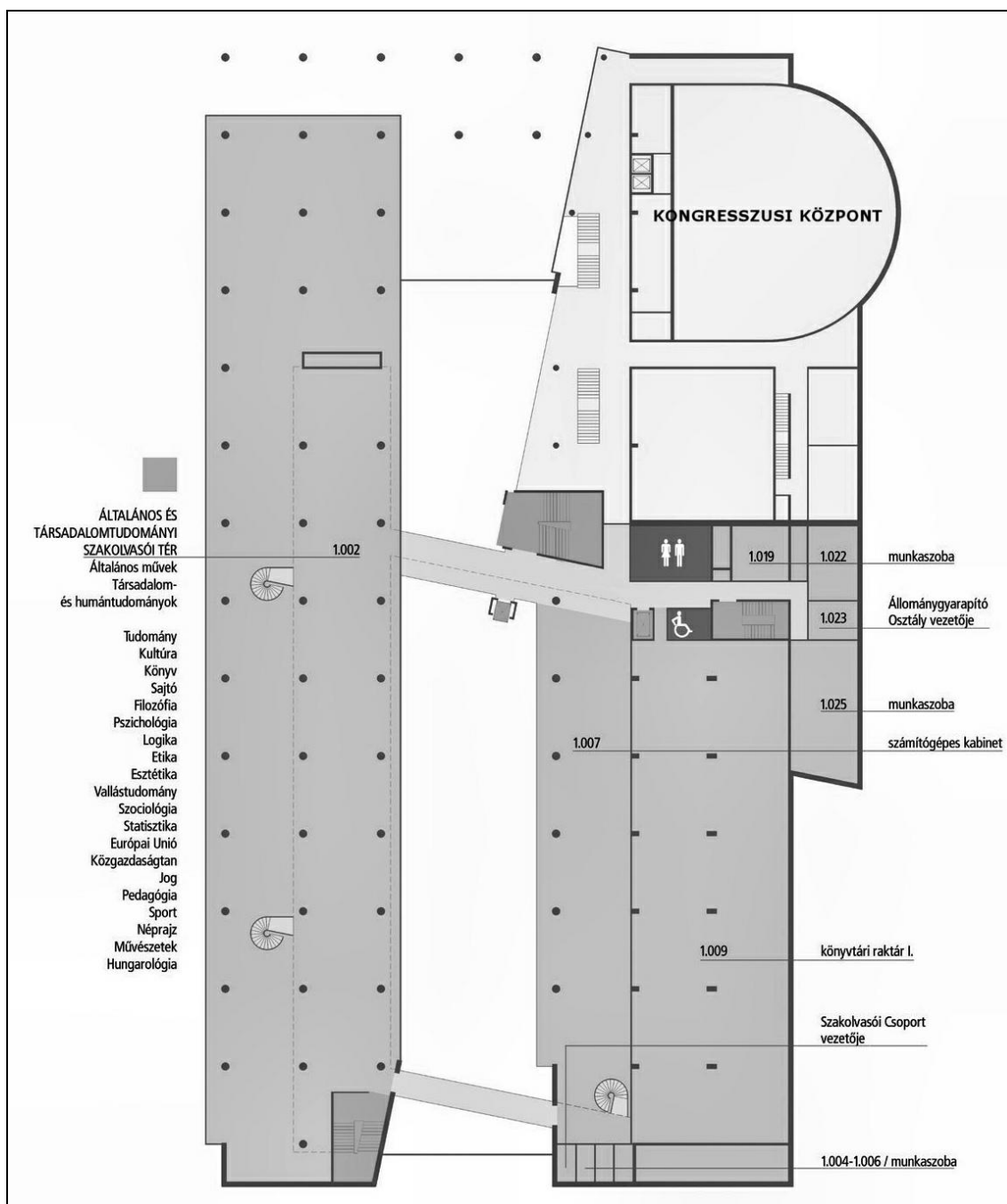
Az új épület tervezésének kezdetén a könyvtár nagyszámú **különgyűjteményének** elhelyezésére olyan elképzelés született, hogy azok a földszinten, az átrium jobb és bal oldalán helyezkednek

majd el, kivéve a *Régi és ritka könyvek tárá*t (amely a 3. emeleten, reprezentatív kivitelezésben kapott helyet). A megvalósításkor azonban úgy láttuk, hogy közülük egyesek a zárt raktárakban, mások a szakolvasó terek elkülönített részeiben jobban és logikusabban lesznek elhelyezhetők. Ezért az átriumban csak két nagyobb különgyűjtemény, a *Keleti Gyűjtemény* és a *Zenei Gyűjtemény* található jelenleg.

A felhasználók által leggyakoribban használt terek tehát az átrium jobb és bal oldalán, egymással több közlekedő híddal összekapcsolt terekben vannak. A szolgáltatásokat nyújtó háttér, a raktárak, illetve a könyvtári személyzet munkahelyei e terekhez közel, de jól elkülönítve találhatók (6. ábra). Az egyéni és a csoportos tanulás tere, valamint a számítógépes kabinetek mögötti épületrész ad helyet a **raktáraknak**. Ezek négy szinten elhelyezkedő három hagyományos és egy tömör raktári részt jelentenek, összesen kb. 36 kilométernyi polcozattal berendezve. A tervezés kezdetén könyvtári részről 5000m² raktárterülettel számoltunk, ezt azonban a nemzetközi szakértői bizottsággal több tárgyaláson sem tudtuk elfogadtatni. Ellenkezésük alapja az volt, hogy a jövő az elektronikus dokumentumoké, amelyek tárolása nem igényel tényleges fizikai helyet. Sajnálattal tapasztaltuk már a beköltözés után nem sokkal, hogy a jelenleg meglévőnél közel kétszer nagyobb terület iránti igényünk reális volt, raktáraink mára szinte teljesen beteltek.

A könyvtárosok munkahelyeinek kialakításakor a fő szempont az volt, hogy a nyilvános szolgálatot teljesítők számára ne csupán az ügyeleti munkahelyük, hanem a háttérmunka végzéséhez egyéni munkahelyük is legyen, s e munkahelyek a nyilvános terek közelében helyezkedjenek el. Így az olvasószolgálati, tájékoztató könyvtárosok munkaszobái a földszinten, a szakolvasói terek szárnyában találhatók. A könyvtár működését szolgáló egyéb osztályok munkaszobái az épület bal oldalán a raktári szintek mellett kialakított három szinten nyertek elhelyezést.

Az épület szorosan vett könyvtári részének ilyen kialakítása optimálisan teszi lehetővé a felhasználók logikus és áttekinthető útvonalai mellett a dokumentumok útjának megoldását is, az épület méretei miatti nagy távolság ellenére is, a dokumentumok mozgatása a beérkezéstől a megállapított helyükre kerülésig egyszerűnek mondható.

6. ábra A könyvtár 1. emeleti alaprajza

Miért kell még hosszú ideig?

Abban a reményben, hogy e rövid séta alapján a könyvtár fő részei és azok egymáshoz való viszonya nagy vonalakban világos lett az írás olvasója előtt, befejezésül arról ejtenék néhány szót, hogy miért is kell még remélhetőleg nagyon hosszú ideig az épület és a könyvtár.

A válaszhoz ismét visszatérnék a kissé elméletibb síkon megközelített és kissé általánosabb megfogalmazásokhoz. Rendkívül triviális alfaként és ómegaként mindig az információ (tudás-) társadalomból, annak igényeiből kell kiindulni, de nem tehetünk másképp. Ha ennek jellemzőit, mint például azt, hogy a fő cselekvési irányok és döntések meghatározója az információ és a tudás, azt, hogy a döntés minősége az információk mennyiségétől

és minőségétől függ, valamint azt, hogy az információkhoz való hozzáférés az életminőség alakításának egyik legfontosabb tényezője és végül, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentésében az információknak és a tudásnak egyaránt kitüntetett szerepe van, akkor evidens, hogy a könyvtárakra nézve ezen állításokból sok minden következik.

Három ún. makrotényező a jövőbeni szerepre mindenképpen irányadó. Ezek a következők: az információmennyiség exponenciálisan növekszik, a tudás egyre komplexebbé válik, s a tradicionális írásbeliség megváltozik.

Mindezekre szerény nézetem szerint a jelen (és még legalább egy-két következő évtized) könyvtári válasza a komplex könyvtár kialakítása és fejlesztése. A komplex könyvtár fogalmát a nemzetközi szakirodalomban meghonosodott hibrid könyvtár fogalom értelmében használom. Ez a hagyományos dokumentumállomány és az egyre növekvő digitális formában használható tartalmak szerves szimbiózisa. Épület is, amely bármely tartalom helybeni és egyre inkább távoli elérésű használatát rendkívül magas szintű hozzáadott értékkel kiegészítve biztosítja. Még pontosabban, a komplex

könyvtár a hagyományos vagy új épületében tovább működő olyan osztott információs rendszer, amely mind hagyományos, mind változatos elektronikus dokumentumait tekintve biztonságos tárolást, a felhasználónak pedig kényelmes, és hatékony hozzáférést tesz lehetővé a legfejlettebb digitális technológiákkal és adatátviteli hálózatokkal támogatott könyvtári folyamatok révén.

Reményeink szerint 2004 decemberének elején közelebbről az egyetem, kissé szélesítve a használói kört: a régió értelmisége, s még szélesebbre tárva a hazai és a nemzetközi információs társadalom igényeit kielégíteni képes szolgáltatásoknak helyet adni tudó, a könyvtáros szakemberek munkáját kellemesebbé tevő, fejlesztési terveiknek lehetőséget adó épület nyitotta meg kapuját.

Beérkezett: 2010. I. 25-én.

Mader Béla

az SZTE Egyetemi Könyvtár
főigazgatója.

E-mail: mader@bibl.u-szeged.hu

Fizetőssé válik a The Times és a Sunday Times weboldala

Rebekah Brooks, a kiadó vezérigazgatója közleményében rámutatott, hogy hamarosan Rupert Murdoch médiamágnás sajtóbirodalmához tartozó *The Sun* és a *News of the World* bulvárlapok portáljai is követik a példát – jelentette a *The Guardian*. A *The Times* és a *The Sunday Times* májusban indítja el új weboldalait, amelyek a bejelentkezett olvasók számára egy hónapon át ingyenesen hozzáférhetők lesznek.

A *The Times* és a *The Sunday Times* a brit lapok közül elsőként teszi teljes egészben fizetőssé az általa szolgáltatott digitális tartalmakat. Júniustól napi egy fontot, vagy heti két fontot kell fizetnie annak, aki e két lap közül valamelyik online kiadását szeretné olvasni. A regisztrálást a timesplus.co.uk webcímen lehet megejteni.

A TimesOnline napi látogatóinak száma 1,22 millió. Ha csak az olvasók 5 százaléka dönt úgy, hogy a napi befizetést választja, akkor az havi 1,83 millió font bevételt eredményez. Ha 10 százalék dönt a napi díj mellett, az 3,66 milliót hoz a két lap konyhájára. A heti előfizetésből természetesen kevesebb pénz folyik be.

Rupert Murdoch 2009 augusztusában jelentette be, hogy az összes portálját díjkötelessé teszi. Jobb, és a többi kiadóétól eltérő tartalomszolgáltatással szeretné megakadályozni, hogy törzsolvasói az ingyenes net-lapokhoz pártoljanak át.

/SG.hu Hírlevél, 2010. március 27., <http://www.sg.hu>

(SzP)